

ΜΑΡΙΑΣ ΒΟΥΤΣΙΝΟΥ-ΚΙΚΙΛΙΑ
Βοηθού Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ο LIBER PATER ΚΑΙ ΟΙ MARTYΡΙΕΣ ΤΟΥ ΜΑΚΡΟΒΙΟΥ

Ὁ Liber Pater ἢ Liber εἶναι θεὸς ἰταλικὸς καὶ ἀρχαῖος ρωμαϊκός. Μαζί με τὴ Libera ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ συνήθεια τῆς Ρωμαϊκῆς θρησκείας, ἓνα θεϊκὸ ζευγάρι.

Ὁ Liber, σύμφωνα με λίγες ἐπιγραφές καὶ φιλολογικὰ κείμενα τοῦ 3ου ἢ 2ου π.Χ. αἰ., ἐντοπίζεται στὴν ἀρχαία Ἰταλία. Τὸ ὄνομά του τὸ βρίσκουμε σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἑντεκα ἐπιτύμβιες στῆλεις, ποὺ βρέθηκαν στὸ Pesaro, με τὸν τύπο *Libro*¹.

Πολλοὶ μελετητὲς ἐρμήνευσαν τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερο ἐπίθετο τοῦ θεοῦ Διόνυσου “Ἐλευθέριος ἢ Λύσιος”². Κατὰ τὸν Σέρβιο (*Georg.* 1,7) τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ στὴ Σαβινικὴ διάλεκτο ἦταν *Loebasius*, *Lebasius*, “*Quia graece λοιβὴ dicitur res divina*”³. Ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ ἀρχικὴ του ἔννοια ἀλλοιώθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας. Ὁ θεὸς Liber ταυτίστηκε με τὸ γιὸ τοῦ Δία καὶ τῆς Σεμέλης, δηλ. τὸ Διόνυσο, σὲ τόσο παλιὰ χρόνια καὶ με τέτοιο τρόπο, ποὺ οἱ συγγραφεῖς τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς κάθε φορὰ ποὺ ἀναφέρονταν στὸ Διόνυσο μνημόνευαν τὸ ὄνομά του ὡς Liber.

Στὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ἐπειδὴ ἡ Ρώμη εἶχε ἐξαθλιωθεῖ ἀπὸ τοὺς πολέμους τῶν Λατίνων καὶ τὸ φοβερὸ λιμό, ὁ Αὐλὸς Ποστούμιος ἔδωσε

1. C.I.L. I, 1381.

2. R.E. τ. XIII, 1 στήλ. 68. Πβ. J. Toutain, *Etude de Mythologie*, Paris 1909, σ. 218 καὶ Fr. Altheim, *Terra Mater*, Giessen, 1931 σ. 15 κ.κ.

3. Πβ. A. Ernout καὶ A. Meillet, *Dictionnaire Etymologique de la langue Latine. Histoire des mots*, Paris 1959, καὶ J. Toutain ὁ.π., σ. 219.

διαταγή νὰ συμβουλευτοῦν οἱ “sacerdotes” τὰ Σιβύλλεια βιβλία (Libri Sibyllini).

Οἱ ἱερεῖς αὐτοὶ χρησιμοδότησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ εἰσαχθεῖ στὴ Ρώμη ἡ λατρεία τριῶν Ἑλληνικῶν θεοτήτων, τῆς Δήμητρας, τοῦ Διόνυσου καὶ τῆς Περσεφόνης, νὰ κτιστοῦν ναοὶ πρὸς τιμὴ τους καὶ νὰ τοὺς ἀποδοθοῦν τιμές⁴.

Οἱ θεοὶ υἱοθετήθηκαν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους ποὺ τοὺς ἔδωσαν τὰ Λατινικά ὀνόματα Ceres, Liber, Libera. Γιὰ τὴν προέλευση τῆς Λατινικῆς Τριάδας Ceres, Liber, Libera ἔχουν διατυπωθεῖ πολλὲς γνῶμες.

Ὁ H. J e a n m a i r e⁵ π.χ. δέχεται ὅτι ἡ Λατινικὴ Τριάδα προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ: Δήμητρα, Διόνυσος, Περσεφόνη. Τὸ ἴδιο ὑποστηρίζει καὶ ὁ B r u l l e⁶. Ἀντίθετα ὁ H. L e B o n n i e r⁷ δὲν δέχεται ὅτι χρησιμοποιοῦντο ὡς πρότυπο ἡ Ἑλληνικὴ Τριάδα, γιατί τόσο στὴ Σικελία ὅσο καὶ στὴν Ἰταλία ὑπῆρχαν Τριαδικὲς θεότητες ποὺ δὲν εἶχαν ὅμως πρότυπο Ἑλληνικό. Παράλληλα ὁ J. B a y e t⁸ ἰσχυρίζεται ὅτι κανένα κοινὸ μέτρο δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ: Μήτηρ—Κόρη (Δήμητρα—Περσεφόνη) καὶ τοῦ ἑρωτικοῦ ζευγαριοῦ: Liber—Libera.

Παρὰ τὸ γεγονὸς — ἀναφέρει ὁ P. D u c a t i⁹ — ὅτι ἡ λατρευόμενη στὴν Ἑτρουρία Τριάδα εἶχε τὴν ἴδια διάταξη μὲ αὐτὴ τῆς Ρώμης, δὲν μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὡς πρότυπο τῆς Ρωμαϊκῆς Τριάδας τὴν Ἑτρουσικὴν, ἀφοῦ μάλιστα ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἑτρουρίας βρισκόταν ἤδη σὲ παρακμὴ¹⁰.

Κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ Ρωμαϊκὴ Τριάδα δέχτηκε τὴν ἐπίδραση τῆς Ἑλληνικῆς (Δήμητρα—Περσεφόνη—Διόνυσος) τόσο ἔντεχνα, ὥστε νὰ φαίνεται ὡς Ρωμαϊκὴ καὶ νὰ παρουσιάζει, ὅπως λέει ὁ Κικέρωνας, ἐθνικὸ χαρακτήρα: *quorum sacra populus Romanus a Graecis adscita et accepta tanta religione et publice et privatim tuetur ut ab aliis allata, sed ceteris hinc tradita esse videantur*¹¹.

Τὸ θεϊκὸ ζευγάρι Liber—Libera τὸ γιόρταζαν στὴ Ρώμη στὶς 17 Μαρτίου μὲ τὰ Liberalia, ὅπως μνημονεύεται στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Νουμά. Ὁ Οὐάρρων στὸ ἔργο του “De lingua Latina” (VI, 14) καὶ ὁ Ὀβίδιος στὸ ἔργο του “Fastes” (III, 713—808) μᾶς παραδίδουν περιγραφὲς τῆς γιορτῆς. Τὴν

4. Βλ. A. B r u l l i, Liber Pater, Paris 1953 σ. 30 καὶ K. Ἡ λ ι ὀ π ο υ λ ο υ, Τὸ Μυθικὸν ἱστολεῖον ἐν ταῖς ἐλεγείαις τοῦ Τιβούλλου καὶ τῷ Corpus Tibullianum, Ἀθῆναι 1954 σσ. 50—51.

5. Dionysos, Paris 1951 σ. 453.

6. Liber Pater ὁ.π., σ. 30.

7. Le culte de Cérès à Rome Paris 1958 σ. 282.

8. Croyances et Rites dans la Rome Antique, Paris 1971 σ. 257.

9. P. Ducati Storia dell'arte Etrusca, I σ. 81 καὶ Etruria antica I σ. 99 κ.κ.

10. Ἡ ἱεραρχία τῆς Τριάδας στὸ Ἀβεντίνιο τῆς Ρώμης βρίσκεται στὸν Κικέρωνα, Verr. V. 36.

11. Cic. Verr. V. 72.

ἡμέρα αὐτὴ γριὲς γυναῖκες, τίς ὁποῖες ὁ Οὐάρρων ὀνομάζει ἱέρειες (sacerdotes Liberi), στεφανωμένες μὲ κισσό, πουλοῦσαν στοὺς δρόμους τῆς πόλεως γλυκίσματα ἀπὸ μέλι, τὰ "liba", ὅπως τὰ ὀνόμαζαν. Μάλιστα ὁ Liber, κατὰ τίς μαρτυρίες τοῦ Οὐάρρωνα πάντα, ἦταν θεὸς ποὺ εὐλογοῦσε τὰ ζῶα καὶ τὰ λειβάδια γιὰ νὰ γίνουν γόνιμα. Ἀκόμη καὶ ὁ γάμος τῶν ἀνθρώπων βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ θεικοῦ ζευγαριοῦ Liber-Libera. Αὐτὸ συμφωνεῖ μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Ὁβίδιου ὅτι τὴ μέρα τῆς γιορτῆς οἱ νέοι φοροῦσαν τὴν ἀνδρική ἐσθῆτα¹². Ὁ Τερτυλλιανὸς προσθέτει ὅτι τὴν ἡμέρα τῶν Liberalium οἱ οἰκογένειες συνήθιζαν νὰ γευματίζουν στοὺς δρόμους, μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τους¹³.

Τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς, ὅπως λέει ὁ "Ἅγιος Αὐγουστίνος, γινόταν καὶ ἄλλη τελετὴ πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ, μὲ χαρακτήρα καθαρὰ ἀγροτικό, ἢ φαλλοφορία: "*Hoc turpe membrum per Liberi dies festos cum honore magno plostellis impositum prius rure in compitis et usque in urbem postea vectabatur. In oppido autem Lavinio unus Libero totus mensis tribuebatur, cujus diebus omnes verbis flagitiosissimis uterentur, donec illud membrum per forum transvectum esset atque in loco suo quiesceret. Cui membro inhonesto matrem familias honestissimam palam coronam necesse erat imponere: sic videlicet Liber deus placandus fuerat pro eventibus seminum, sic ab agris fascinati repellenda*"¹⁴.

Ἡ γιορτὴ γινόταν γιὰ τὴν εὐδὼση τῆς σπορᾶς (pro eventibus seminum) καὶ γιὰ νὰ κρατηθεῖ ἔξω ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς ἡ βάσκανος μαγεία (fascinatio). Ἡ λατρεία αὐτὴ ἦταν ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ στὸ Λαβίνιο. Ἐκεῖ λιτάνευαν τὸ θεϊκὸ φαλλὸ μέσα στοὺς ἀγροὺς καὶ στὶς πόλεις. Στὴ Ρώμη, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλίνιος ὁ Παλαιὸς, μαρτυρεῖται λατρεία τοῦ φαλλοῦ "*Fascinus... qui deus inter sacra Romana vestalibus colitur*"¹⁵.

Μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τίς Ρωμαϊκὲς ἢ Ἱταλικὲς γιορτές, ὅτι ὁ Liber εἶναι θεὸς τῆς γονιμότητος τῆς φυτικῆς καὶ τῆς ζωϊκῆς¹⁶. Ὁ Liber προστατεύει τὸ ἀρσενικὸ γένος, ἢ Libera τὸ θηλυκὸ. Γενικὰ οἱ θεοὶ τοῦ Ἀβεντίνου κατεῖχαν ἐξέχουσα θέση στὴ Ρωμαϊκὴ κοινωνία, γιὰ τὴ διατήρησαν τὸν λαϊκὸ τους χαρακτήρα.

Ὁ Liber γιὰ τὸ λαὸ ἦταν ὁ θεὸς τῆς ἐλευθερίας. Αὐτὸ φαίνεται στὰ νομίσματα καὶ στὶς μαρτυρίες τῶν μυθογράφων στὶς ὁποῖες βρῖσκουμε ὅτι

12. Fastes III, 771—790 καὶ Cic. ad Attic. VI, I, 12.

13. Apolog. 42.

14. S. Aug., De civit. Dei, VII, 21.

15. Hist. Nat. XXVIII, 39.

16. Bλ. Toutain, δ.π., σ. 221.

κατὰ τὴν ἱδρυση νέων πόλεων οἱ Ρωμαῖοι πρόσφεραν θυσίες στὸ θεὸ Liber , γιὰ νὰ διατηρεῖ τὴν ἐλευθερία τῶν πολιτῶν¹⁷.

Εἶναι παράδοξο τὸ γεγονός ὅτι ὁ θεὸς Liber, ἂν καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ Διόνυσσο, παρουσιάζεται ὅμως ἀπὸ τοὺς Ρωμαῖους κατὰ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ ἐκεῖνον τῶν Βακχικῶν μυστηρίων.

Κατὰ τὸν 1ο αἰ. τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Liber-Διόνυσος γιορτάζεται στὴ Ρώμη, στὶς ἐπαρχίες, στὴν ἐξοχή καὶ στὴν πόλη ὡς θεὸς τοῦ κρασιοῦ. Ἀπὸ τὰ κείμενα πληροφοροῦμαστε ὅτι ἱδρύονται ἱερὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Διόνυσου, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 130, ἐποχὴ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, στὴ Ρώμη. Κατὰ τὸ 2ο καὶ 3ο αἰ. ὁ Liber καὶ ἡ Libera λατρεύονται σ' ὅλη τὴ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία καὶ βρίσκουν μάλιστα θερμούς ὑποστηρικτές.

Παρὰ τὴν ἔλλειψη ἐπιγραφῶν δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὅλον τὸν τρίτο αἰ. ἡ λατρεία τοῦ Βάκχου συνεχίζεται.

Μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως καὶ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸ Διοκλητιανὸ ἀρχίζει νέα περίοδος τῆς λατρείας τοῦ Βάκχου στὴ Ρώμη.

Ἐνῶ διαρκεῖ ὁ 4ος αἰ. παρατηρεῖται διαμάχη μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου πολυθεϊσμοῦ, δηλ. τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πολλοὶ Ρωμαῖοι ποὺ κατέχουν ὑψηλὰ θέσεις ἀρχίζουν σκληροὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν ἀναχαίτιση τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ἐπιδιώκουν τὴν ἀναγέννηση τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἱκανοποίηση τῶν πνευματικῶν ἀπαιτήσεων τῶν συγχρόνων τους¹⁸.

Ἰδρύθηκε λοιπὸν ἓνα θρησκευτικὸ σύστημα στὴ Ρώμη ἀπὸ Ἑλληνιστοὺς, Αἰγυπτιακοὺς καὶ Ἀσιατικοὺς θεοὺς μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Διόνυσος κατεῖχε μιὰ λαμπρὴ θέση. Ἔτσι ὁ Liber ἐξακολουθεῖ νὰ λατρεύεται σὲ πολλὰς πόλεις τῆς Ἰταλίας μέχρι τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ.

Στὴ Ρώμη αὐτὲς οἱ δοξασίες βρῆκαν ἀπήχηση στὸν ἀριστοκρατικὸ κύκλο ποὺ στηριζόταν στὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ νεοπλατωνισμοῦ. Οἱ εἰδωλολάτρες αὐτοὶ προσπάθησαν νὰ ταυτίσουν τὴν ἀρχαία θρησκεία μὲ τὸ νέο φιλοσοφικὸ σύστημα.

Στὸ ἔργο τοῦ πολυμαθῆ Μακρόβιου βρίσκουμε τὸ ἀρμονικὸ σύνολο, ποὺ ἐνώνει τὶς πολυθεϊστικὰς λατρεῖες καὶ στὸ ὁποῖο ὁ Διόνυσος κατέχει μιὰ σημαντικὴ θέση. Ὁ Μακρόβιος ἐξῆσε τὸν 4ο αἰ. ποὺ δὲν παρουσιάζει καμιά δημιουργικὴ πρωτοτυπία. Οἱ συγγραφεῖς στράφηκαν σὲ γραμματικὰς

17. Αὐτὸ δείχνει ὁ M. J. P a o l i, Marsyas et le jus Italicum, στὸ Mélanges d'Arch. et d'Histoire de l'Ecole fr. de Rome, LV, 1938 σ. 96 κ.κ.

18. F. C u m o n t, Les religions orientales dans le paganisme romain, 4η ἐκδ. Paris 1927 σ. 189 κ.κ.

ἐρευνες, ποὺ ἀπαιτοῦν ὑπομονὴ καὶ ἔμπνευση. Ἀπὸ δὴ ξεκινοῦν ἐργασίες γραμματολογικές, ὑπομνηματισμοὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ πραγματείες σὲ γλωσσικὰ ἐρωτήματα.

Ὁ πὸ ἐπιφανὴς ἐκπρόσωπος τῶν φιλολογικῶν μελετῶν τοῦ 4ου αἰ. εἶναι ἀναμφίβολα ὁ Μακρόβιος. Τὸ δημοφιλέστερο ἀπὸ τὰ ἔργα του εἶναι τὰ Σατουρνάλια¹⁹, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται εὐρετήριο πληροφοριῶν καὶ ἀναφέρεται σὲ πολλὰ θέματα. Ἡ μορφή του ἔργου εἶναι ἀρκετὰ πρωτότυπη. Γιὰ νὰ ψυχαγωγῇσιν τὸ γιό του, στὸν ὁποῖο τὸ ἔργο ἀφιερώνεται, καὶ γιὰ νὰ γίνῃ ἀρεστὸς στοὺς ἀσεβεῖς ἀναγνώστες, ὁ Μακρόβιος, παρουσιάζει διαλογικὰ τὴν ἐπιστήμη του. Ὑποθέτει ὅτι, στὴ διάρκεια τῶν Σατουρνάλιων, προσωπικότητες καὶ ὠραῖα πνεύματα συγκεντρώνονται γιὰ νὰ συνομιλήσουν ἐπιστημονικά. Πρόκειται γιὰ τὰ ἐπιφανέστερα πρόσωπα τῆς Ρωμαϊκῆς κοινωνίας: ὁ Σύμμαχος, ὁ ὀραματιστὴς τῆς ὠραίας διαλέκτου, ὁ φιλόσοφος Πραϊτεξτάτος, ὁ ἱστορικὸς Φλαβιανός, ὁ γραμματικὸς Σέρβιος κ.ἄ.

Τὸ σύγγραμμα τοῦ Μακρόβιου εἶναι ἰδιάζον. Οἱ γραμματικοὶ ξαναβρίσκουν τὴν ἐρμηνεία τῶν ἐκφράσεων καὶ τῶν σπάνιων τύπων, οἱ ἱστορικοὶ πρωτότυπες λεπτομέρειες παλαιῶν ἐθίμων τῆς Ρώμης, οἱ ἐραστὲς τῶν λογοπαίγνιων μιὰ συλλογὴ ὠραίων λέξεων τοῦ Κικέρωνα καὶ τοῦ Αὐγουστου.

Ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν μαζεμένων λεπτομερειῶν δύο πράγματα ξεχωρίζουν: φιλολογικά, ὁ ἐνθουσιασμός γιὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἰδιαίτερα γιὰ τὸ Βεργίλιο, καὶ φιλοσοφικά, μιὰ νέα ἐρμηνεία τῆς μυθολογίας²⁰.

Μὲ βάση τις δοξασίες τοῦ Μακρόβιου γιὰ τὴ θρησκεία ὑπάρχει ἕνας κοινὸς θεός, ὁ ἥλιος. Ὁ Μακρόβιος θεωρεῖ τοὺς μύθους τῶν θεῶν ὡς ἀλληγορικὰ σύμβολα τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ πολυθεισμός παύει νὰ ἰσχύει καὶ ὁ Liber ταυτίζεται μὲ τὸν ἥλιο. Μετὰ ἀπὸ σειρὰ μαρτυριῶν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Liber ταυτίζεται καὶ μὲ τὸν Ἀπόλλωνα²¹.

Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴ σκέψη τοῦ Μακρόβιου, πρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε τίς φιλοσοφικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία ἔζησε. Ὁ ἀριστοκρατικὸς κύκλος τῆς Ρώμης, στὸν ὁποῖο ἀνήκει ὁ Μακρόβιος, δέχεται τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ νεοπλατωνισμοῦ. Μποροῦμε νὰ μιλήσουμε, λέει ὁ Cumont, γιὰ ἐπιστροφή τῆς εἰδωλολατρίας στὴ λατρεία τῆς φύσεως²².

19. Ambrosii Theodosii Macrobiani "Saturnalia".

20. Pichon, Hist. de la Litt. Latine, Paris 1897 σ. 801-805.

21. Macrobius, Sat. βιβλ. I-III. Πβ. Α. Παπανικολάου, Ἀπόλλων, συμβολὴ εἰς τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος, Ἀθῆναι 1978, σ. 14.

22. F. Cumont, Les religions orientales, Paris 1906 σ. 248-50.

"Ολα ανάγονται σ' ένα θεό, τὸν Ἥλιο, καταφύγιο φωτὸς καὶ ζωῆς, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐξαρτᾶται ὁ κόσμος. Παρόμοια θεωρία ἐνισχύουν οἱ στίχοι τοῦ Βεργίλιου²³.

Οἱ θεωρίες τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἀποτέλεσαν θρησκευτικὴ αἵρεση, πού ἀντιτάχθηκε στὸ χριστιανισμὸ καὶ συνδέθηκε σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ ἡλιακοῦ μονοθεϊσμοῦ, στὸ ὁποῖο οἱ θεοὶ δὲν ἦταν πιά παρὰ ὀνόματα τῆς ἀνώτατης θεότητος. Τῇ σκέψῃ τους ἐκφράζει ὁ Μακρόβιος. Οἱ Ὀλύμπιοι θεοὶ σὲ τοῦτο τὸ θεολογικὸ σύστημα ἔχουν τὴ θέση τους. Οἱ παραδόσεις τους ὅμως δέχονται ἀλληγορικὲς ἐρμηνεῖς.

Στὴν ἱεραρχία αὐτὴ ὁ πιὸ εὐνοούμενος μεταξὺ τῶν ἀθάνατων θεῶν εἶναι ὁ Διόνυσος. Πραγματικὰ τὴ στιγμή πού ἡ εἰδωλολατρία βρίσκεται σὲ παρακμῇ, ἡ λατρεία τοῦ Διόνυσου ἔχει μεγάλη ἰσχὺ.

Ἡ μορφή τοῦ θεοῦ τοῦ κρασιοῦ καὶ τῶν ὀργίων ἐκπνευματίζεται καὶ ἐξαγνίζεται στὴ νέα τῆς σύλληψη. Ὁ Διόνυσος δὲν εἶναι πιά ὁ χορηγὸς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ ὁ μεγάλος θεός. Αὐτὴ τὴ θεωρία βρίσκουμε στὶς μαρτυρίες τοῦ Μακρόβιου. Ὁ Βέτιος Ἀγόριος Πραιτεξτάτος (Vettius Agorius Praetextatus), ὁ Ρωμαῖος συγκλητικός, ἐξηγεῖ γιατί ἡ θρησκεία γενικὰ ὁδηγεῖ στὴ λατρεία τοῦ ἡλίου. Οἱ ιδιότητες τοῦ ἡλίου ἔδωσαν τὰ ὀνόματα στοὺς θεοὺς²⁴.

Πρὶν ἀπ' ὅλα ὁ Μακρόβιος δέχεται τὴν ἀπόλυτη ταύτιση τοῦ Ἥλιου μὲ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ στὴ συνέχεια ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Liber εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόλλωνας, ἅρα ὁ Liber εἶναι ὁ Ἥλιος. Αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ καταξιώσει ὁ Μακρόβιος μὲ ἐπιχειρήματα, πού βασικά δὲν πείθουν, γιατί στηρίζεται στὴν ἀλληγορία. Ὁ Μακρόβιος ἀναφέρεται στὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη "Θεολογούμενα" τὸ ὁποῖο καὶ παραδίδει ὁ ἴδιος. Ἡ θρησκεία τῶν Λακεδαιμόνιων πιστεύει πὼς συμφωνεῖ μὲ τὶς θεωρίες του:

*"Nam Aristoteles, qui Theologumena scripsit, Apollinem et Liberum Patrem unum eundemque deum esse cum multis aliis argumentis asserat, etiam apud Ligyreos ait in Thracia esse adytum Libero consecratum, ex quo redduntur oracula... Apud Lacedaemonios etiam in sacris quae Apollini celebrant, Hyacinthia vocantes, hedera coronantur Bacchico ritu"*²⁵

Ὁ Μακρόβιος μεταφράζει κατὰ τὸ δικό του τρόπο στίχους τραγικῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων. Ἀναφέρεται στοὺς στίχους τοῦ Εὐριπίδη: Διόνυσος ὃς θύρσοισι καὶ νεβρῶν δοραῖς

23. Servius, ad Eccl. V, 66.

24. Macrobius, Sat. I, 7, 4.

25. Macrobius, Sat. I, XVIII, 1, 2.

καθαπτὸς ἐν πεύκαισι Παρνασσὸν κατα πηδᾶ χορεύων²⁶. Ὃταν μάλιστα ἀναφέρεται στὸν Παρνασσὸ δέχεται μὲ βεβαιότητα ὅτι ὁ Ἀπόλλωνας καὶ ὁ Διόνυσος ταυτίζονται.

Βέβαια ὁ Παρνασσὸς εἶναι ἀφιερωμένος στὸ Διόνυσον καὶ στὸν Ἀπόλλωνα:

Ἐπεὶ δαφναῖος Ἀπόλλων κληρὸν ἔσον ζήνῳσε κασιγνήτῳ Διονύσῳ Παρνησσὸν δικάρηνον²⁷.

Οἱ συγγραφεῖς μιλοῦν γιὰ δυὸ κορυφές ἀφιερωμένες στοὺς θεοὺς Ἀπόλλωνα καὶ Διόνυσον.

δικόρυφον σέλας διπλοῦν δικόρυφον αὐτὸν εἶπεν, ἐπειπερ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἄκραις τοῦ Παρνασσοῦ εἰσιν ἱερά, τὸ μὲν Ἀρτέμιδος καὶ Ἀπόλλωνος, τὸ δὲ Διονύσου... δικόρυφος ὢν ὁ Παρνασσὸς ἐν μὲν τῇ μιᾷ κορυφῇ Ἀρτέμιδος ἱερὸν καὶ Ἀπόλλωνος εἶχεν, ἐν δὲ θατέρῳ Διονύσου καὶ Σεμέλης ὅθεν καὶ δικόρυφον σέλας καλεῖ ἀπὸ τοῦ ἐν αὐταῖς ἀναπτομένου πυρὸς εἰς τὴν τῶν θεῶν θυσίαν ὀνομάσας²⁸.

Οἱ χῶροι λατρείας ὁμῶς δὲν ἐπισημάνθηκαν καὶ εἶναι πιθανὸ οἱ σχολιαστὲς νὰ ἐπιχείρησαν τὴ μεταφορά, ἀπὸ λάθος ἢ καὶ σκόπιμα, τῶν παραστάσεων στὰ ἀετώματα τοῦ Δελφικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα. Οἱ Λατῖνοι σχολιαστὲς ἐμφανίζονται τολμηρότεροι:

*P. mons Boetiae biceps I.E. bina iuga habens, quorum alterum vacabatur Cirrha Phoebō sacratum, altera Nysa Libero, sub illo qui studebant, in tutela Bacchi*²⁹.

Ὁ Παρνασσὸς λανθασμένα τοποθετήθηκε στὴ Βοιωτία καὶ ἡ διπλὴ κορυφὴ συγχέεται μὲ τὸ Δελφικὸ ἐπίνειο Κίρρα. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς παραλλαγές αὐτὲς σχετικὰ μὲ τὴ θέση καὶ τὶς ἰδιαιτέρες ὀνομασίες τοῦ Παρνασσοῦ, ὑπάρχει γενικὰ μιὰ παραδεγμένη βασικὴ παράσταση: ὁ διαχωρισμὸς σὲ δυὸ κορυφές καὶ ἡ ἀναφορὰ τοὺς στὸν Ἀπόλλωνα καὶ στὸ Διόνυσον. Ἡ χαρακτηριστικὴ γιὰ τοὺς Δελφοὺς διπλὴ λατρεία δύο

26. Fragmenta Trag. Graec. Εὐριπ. 752 σ. 594. Hildesheim 1964, ἔκδ. A. Nauck Br. Snell. Τοὺς στίχους αὐτοὺς ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀριστοφάνης στοὺς Βατράχους 1211, τοὺς ὁποίους ὁ Nauck σχολιάζει ἔτσι: Διόνυσος δς] Ὑψιπύλης ἡ ἀρχή. Ἐπίσης Σχολ. 1213 πηδᾶ χορεύων]. Τὸ ὑπόλοιπο τοῦ στίχου "παρθένους σὺν Δελφίσις" Σχολ. Ἀρ. Νεφ. 604: σὺν πεύκαις] παρὰ τὸ Εὐριπίδειον "Διόνυσος-δοραῖς" (βλ. I] Etym. M. V. ἄαπτος σ. 1, 38: τὸ δὲ καθαπτὸς Παρνασσὸ (βλ. 2) παρ' Εὐριπίδῃ βλ. I δς θύρσοις.] ἐν πεύκαις Σχολ. Ἀρ. Νεφ. νεβρῶν] νευρῶν Σχολ. Ἀρ. Νεφ. βλ. 2 πεύκαισι] πεύκησι Ἐτυμ. Μ. Παρνασσὸν Herwerden secundum C.I. 2374, 4.

27. Nonn. Dion. XXVII 252 ff, vgl. XIII 129 ff.

28. Σχολ. Εὐριπ. Φοιν. 227.

29. Acrom. et Porphyg. Scol. Horat. C. II. 1, 39.

ἀντίθετων θεῶν καὶ μεταξύ τους ἀλληλἐνδετων, ἀντικατοπτρίζεται στὴν αἴσθησι καὶ ἐξήγησι τοῦ Παρνασσικοῦ τοπίου. Οἱ δυὸ Φαιδριάδες πέτρες, ποὺ ὑψώνονται ἀπότομα πάνω ἀπὸ τοὺς Δελφούς, θεωρήθηκαν μὲ τὸν καιρὸ ἔδρα τοῦ Διόνυσου καὶ Ἀπόλλωνα καὶ ἦταν ἡ αἰτία νὰ θεωρηθεῖ δίκورυφος ὁ Παρνασσός. Γύρω ἀπὸ τὰ Δελφικὰ βράχια τὰ ἀφιερωμένα στὸν Ἀπόλλωνα, ἔχουμε Διονυσιακὲς γιορτές τῶν παρθένων. Τὸ γεγονός ἐστὶν ὅτι οἱ ἴδιοι τόποι λατρείας καὶ τὸ ἴδιο βουνὸ εἶναι ἀπὸ κοινοῦ ἀφιερωμένα στὸν Ἀπόλλωνα καὶ στὸν Διόνυσο, χρησιμοποιοεῖται ἀπὸ τὸ Μακρόβιο στὴν προσπάθειά του νὰ ἀποδείξει τὴν ταύτιση τῶν δύο θεῶν:

*Item Beotii Parnassum montem Apollini sacratum esse memorantes*³⁰.

Θεωρεῖ ὁ Μακρόβιος τοὺς δύο στίχους τοῦ Εὐριπίδη ὡς ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο τῆς ταύτισεως τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τοῦ Διόνυσου, ἀλλὰ ὁ Εὐριπίδης ὅταν μιᾶ γιὰ τὸ Διόνυσο καὶ τὸν Παρνασσὸ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐννοεῖ μόνον τὸ Διόνυσο καὶ καμιά σύγκριση δὲν γίνεται μὲ τὸν Ἀπόλλωνα.

Ἀναφέρεται ἀκόμη ὁ Μακρόβιος στὸ ἔργο "Λικύμνιος" τοῦ Εὐριπίδη καὶ μάλιστα στοὺς στίχους:

"Δέσποτα φιλόδαφνε Βάκχε, παιὰν Ἀπολλων εὐλυρε"³¹

ὅπως καὶ στὸ στίχο τοῦ Αἰσχύλου:

ὁ κισσεύς Ἀπόλλων, ὁ Βακχεῖος ὁ μάντις³².

Ὁ Μακρόβιος μὲ τὴν πολυμαθειά του, ἐρμηνεύει μὲ θρασύτητα στίχους Ἑλλήνων καὶ Λατίνων τραγικῶν, ὅπως τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Εὐριπίδη, τοῦ Βεργίλιου κ. ἄ. γιὰ νὰ στηρίξει τὶς θεωρίες του³³, γιὰ τὴν δέχεται σὰν δεδομένο καὶ ἐξακριβωμένο ὅτι ὁ Liber εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόλλωνας. *Sed licet illo prius asserto undem esse Apollinem ac solem, edoctoque postea ipsum esse Liberum Patrem qui Apollo est*³⁴ καὶ θεωρεῖ ἀναμφίβολο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ "Ἥλιος καὶ ὁ Liber ἀναφέρονται στὴν ἴδια θεότητα.

*Nulla ex his dubitatio sit Solem ac Liberum Patrem ejusdem numinis habendum, absolute tamen hoc argumentis liquioribus adstuetur*³⁵.

Τὰ ἐπιχειρήματά του στηρίζει στὸ διαχωρισμὸ τοῦ "Ἥλιου"³⁶ ποὺ ὁ-

30. Macr. Sat. I, XVIII.

31. Εὐριπ. ἀποσπ. 477 (Λικύμνιος, σ. 507, ἔκδ. Nauck-Snell). Οἱ κώδικες ἔχουν τὴ γραφὴ Ἀπόλλων ἂντι Ἀπολλων, ὅπου διορθ. τοῦ Nauck. Ὁ ἴδιος προτείνει νὰ διαβαστεῖ ὁ στίχος τοῖς: δέσποτα φιλόδαφνε παιὰν Βάκχ' Ἀπολλων εὐλυρε.

32. Frag. Trag. Graec. Aeschyl. 341 [σ. 103 ἔκδ. Nauck-Snell]. Στὰ βιβλία ὑπάρχει κάποιος ὁ Βάκσιος Βακχεῖος Hermann, ὁ Nauck βακχεύς Versus videtur esse Βασσαρῶν.

33. Πβ. Bruhl Liber Pater, ὁ.π., σ. 265.

34. Macrobius, Sat. I, XVIII.

35. Macrobius, Sat. I, XVIII, 1—7.

36. Στὶς ἱεροτελεστίες, ἰσχυρίζεται ὁ Μακρόβιος, βλέπουμε αὐτὴ τὴν πρακτικὴ τοῦ μνηστηρίου.

νομάζει Ἐπόλλωνα ὅταν διατρέχει τὸ ἀνώτατο ἡμισφαίριο, δηλαδή τὴν ἡμέρα, καὶ ὅταν διατρέχει τὸ κατώτατο, δηλαδή τὴ νύχτα, Διόνυσος³⁷:

*In sacris enim haec religiosi Arcani observatio tenetur ut sol cum supero, id est in diurno hemisphaerio est, Apollo vocitur, cum in infero, id est nocturno, Dionysus, qui est Liber Pater habeatur*³⁸.

Ἄν ἀφαιρέσουμε αὐτὲς τὶς ἐνδείξεις, ὑπόλοιπα μιᾶς λειτουργικῆς κατασκευῆς πιθανότατα θεολογικῆς, ποὺ ὁ χρόνος δὲν διατήρησε, λέει ὁ Jeinmaire³⁹, ὁ μῦθος τοῦ Διόνυσου στοὺς Δελφοὺς φαίνεται φτωχός. Ἐντύπωση προκαλεῖ ἀπὸ τὶς παραδόσεις, ἡ ἀπουσία τοῦ θεοῦ καὶ ἡ μηδαμινότητα τῆς θέσεως ποὺ ἔχει σ' αὐτὲς, ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀρχὴ τῶν Θυιάδων. Ἐξάλλου ἡ προσέγγιση τοῦ Ἐπόλλωνα καὶ τοῦ Διόνυσου εἶναι σκοτεινὴ. Ἐκεῖνο ποὺ ἐπιτρέπει νὰ μιλοῦμε, λέει ὁ Jeanmaire γιὰ μιὰ ἔνωση μεταξὺ τοῦ χρησμοῦ τοῦ Ἐπόλλωνα καὶ τῆς θρησκείας τοῦ Διόνυσου, εἶναι ὁρισμένες ἐνδείξεις ποὺ ἡ τύχη φύλαξε καὶ στὶς ὁποῖες φαίνεται ὅτι οἱ Δελφοὶ χρησιμοδοτοῦσαν γιὰ νὰ κάμουν σεβαστὴ τὴ λατρεία τοῦ Διόνυσου ἢ γιὰ νὰ δημιουργήσουν ἀληθινούς τύπους αὐτῆς τῆς λατρείας⁴⁰.

Στὴ συνέχεια ὁ Μακρόβιος ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ μορφὲς τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Liber ταυτίζονται μὲ κείνες τοῦ Ἥλιου:

Item Liberi Patris simulacra Patris puerili aetate, patrium juvenis fingunt, praeterea barbata specie, senili quoque, uti Graeci eius quem Βασσαρέα, item quem Βρισέα Appellanti, et ut in Campania Neapolitani celebrant Ἡβωνα cognominantes. itae autem aetatium diversitates ad solem referuntur, ut parvulus videatur hiemali solstitio, qualem aegyptii proferunt ex adyto die certa, quod tunc brevissimo die vetuli parvus et infans videatur. Exinde autem procedentibus ...figuratur.

Ἡ μορφή τοῦ Διόνυσου-Βάκχου καὶ τοῦ Liber εἰκονίζεται σὲ νομίματα, ἀγάλματα καὶ στήν κεραμεικὴ. Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν γραπτῶν κειμένων καὶ τῶν ἐπιγραφικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν μνημείων, φαίνεται ὅτι σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιδράσεις τῆς Διονυσιακῆς κινήσεως, ἀπὸ τὴ Θράκη, τὴν Ἀσία, τὴν Αἴγυπτο, τὴ Σικελία καὶ Ἰταλία, ἡ μορφή τοῦ Διόνυσου διαμορφώνεται, ἀλλοιώνεται καὶ παραλλάζει. Ἡ ὄψη καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Διονυσιακῆς λατρείας, ἦταν διαφορετικὴ καὶ αὐτόνομη ἀπὸ χώρα σὲ χώρα. Ὁ Πραξιτέλης παρουσιάζει τὸ Διόνυσο μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ νέου

37. Βλ. δ.π., σ. 144 σημ. 25.

38. Sat. I, XVIII, 8.

39. Dionysos, Paris 1951 σ. 196.

40. Dionysos σ. 195—196.

άνθρώπου θηλυπρεπή. Ἡ ἰωνική μορφή τοῦ Βάκχου παρουσιάζεται με γενειάδα. Μὲ τὶς ἀλλαγὲς ὁ Διόνυσος ἐμφανίζεται στὰ ἀετώματα τοῦ Παρθενώνα νέος καὶ χωρὶς γενειάδα, με ἀνδροπρεπή μορφή, ἐνῶ τὸν 4ο αἰ. παρουσιάζεται γυμνός, στεφανωμένος με κισσὸ ἢ κλήματα. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ χαράκτες χρησιμοποίησαν τὴ μορφή τοῦ Βάκχου, γιὰ νὰ στολίσουν ἀντικείμενα τῶν ἐργαστηρίων τους. Στὴν Καμπανία τὸ 250 καὶ 217 π.Χ. ὁ Διόνυσος ἐμφανίζεται στὰ νομίσματα με μορφή νέου στεφανωμένου με κισσό. Πολλὲς μορφὲς τοῦ θεοῦ σὲ ἀγγεῖα ἑλληνοϊταλικά ἔχουν χαρακτηριστὰ ἐπικήδειο. Ἀλλὰ καὶ οἱ τάφοι ἦταν διακοσμημένοι με διονυσιακὲς παραστάσεις, στὴν ἐπαρχία ἢ τὴν ἐξοχὴ καὶ στὴ Ρώμη πολλὲς φορὲς συνήθιζαν νὰ στολίζουν τὶς ἐπαύλεις τους με ἀγάλματα τοῦ θεοῦ καθὼς καὶ σκηνὲς ἀπὸ τὴ ζωὴ του. Σ' αὐτὲς βλέπουμε τὸν Διόνυσο νέο, τὰ διονυσιακὰ μυστήρια, τὶς ἀγροτικὲς τελετὲς, τοὺς Σάτυρους, τὸ Βάκχο καὶ τὶς νύμφες, τὸ Βάκχο γενειοφόρο, γυμνὸ, γέρο ἢ νέο. Τὰ νομίσματα τοῦ 269 ἔχουν τὸ πρόσωπο τοῦ Διόνυσου με τὴ μορφή τοῦ ἀμφιγενῆ (ἀνδρογύνου)⁴².

Δὲν εἶναι δικό μου ἔργο νὰ ἀριθμήσω τὶς διάφορες μορφὲς τοῦ Διόνυσου-Βάκχου, φαίνεται ὅμως ὅτι καθόλου δὲν μποροῦν νὰ ταυτιστοῦν μ' αὐτὲς τοῦ Ἥλιου ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Μακρόβιος.

Δὲν μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ Διόνυσος ταυτίζεται με τὸν Ἥλιο ἀπὸ τὶς παραστάσεις καὶ τὰ ἀγάλματα, ἀφοῦ οἱ μορφὲς τοῦ Διόνυσου παραλλάζουν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, ἀνάλογα με τὶς τοπικὲς ἐπιδράσεις ποὺ δέχονται.

Νᾶταν ἄραγε ὁ Βάκχος, με τὸ ὄνομα Ἥβων, ὁ θεὸς ποὺ οἱ Νεαπολιτᾶνοι λάτρευαν, ὅπως λέει ὁ Μακρόβιος; Ἦταν ὁ θεὸς με τὰ γένεια; Ὁ Μακρόβιος ταυτίζει τοὺς δυὸ θεοὺς, ἀλλὰ οἱ ἀφιερωματικὲς ἐπιγραφές, ποὺ βρέθηκαν στὴ Νεάπολη, ἀπευθύνονται μόνο στὸ “Ἥβων ἐπιφανέστατος θεός”⁴³. Ἀντίθετα σύμφωνα με τὶς διαδόσεις, ὁ θεὸς στὰ νομίσματα δὲν εἶναι ὁ Βάκχος. Φαίνεται πὼς ὁ Ἥβων δὲν ἦταν ὁ ἴδιος με τὸν Διόνυσο, ἀλλὰ ἡ λατρεία του εἶχε χαρακτηριστικά, συγγενῆ με τὴ θρησκεία τοῦ Βάκχου.

Ἀναφέρει ἀκόμη ὁ Μακρόβιος, στίχους τοῦ Ὀρφεία στὴν προσπάθειά του νὰ ἀποδείξει ὅτι ὁ Liber ταυτίζεται με τὸν Ἥλιο⁴⁴.

*τήκων αἰθέρα δῖον ἀκίνητον πρὶν ἔοντα
ἐξανέφηγε θεοῖσιν ὄρᾱν κάλλιστον ἰδέσθαι,
ὄν δὴ νῦν καλέουσι Φάνητά τε καὶ Διόνυσον*

41. Bruhl, Liber Pater σ. 63.

42. B.M.C. Italy σ. 237.

43. Bruhl ὁ.π. σ. 63.

44. Sat. XVIII, 12, 18, 22.

Εὐβουλῆα τ' ἀνακτα καὶ Ἀνταύγην ἀρίδηνλον·
 ἄλλοι δ' ἄλλο καλοῦσιν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων,
 πρῶτος δ' ἐς φάος ἦλθε, Διώνυσος δ' ἐπεκλήθη
 οὐνεκα δινεῖται κατ' ἀπείρονα μακρὸν Ὀλυμπον·
 ἀλλαχθεὶς δ' ὄνομ' ἔσχε, προσωνομίας πρὸς ἕκαστον
 παντοδαπὰς κατὰ καιρὸν ἀμειβομένοιο χρόνοιο,
 καὶ ἄλλου:

Ἦλιος ὃν Διώνυσον ἐπὶ κλησὶν καλέουσιν
 καί:

εἰς Ζεὺς, εἰς Αἴδης, εἰς Ἦλιος, εἰς Διώνυσος.

Τέλος ὁ Ὀρφεὰς ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Liber καὶ ὁ Ἦλιος εἶναι ἓνας καὶ ὁ
 ἴδιος θεὸς ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῶν ἐνδυμάτων του:

ταῦτα τε πάντα τελεῖν ἤρι σκευῇ πυκάσαντα
 σῶμα θεοῦ, μίμημα περικλύτου ἡελίοιο·
 πρῶτα μὲν οὖν φλογέαις ἐναλίγκιον ἀκτίνεσσιν
 πέπλον φοινίκεον πυρὶ εἵκελος ἀμφιβαλέσθαι·
 αὐτὰρ ὑπερθε νεβροῖο παναῖολον εὐρὺ καθάψαι
 δέρμα πολύστικτον θυρὸς κατὰ δεξιὸν ὤμον,
 ἄστρον δαιδαλέων μίμημα· ἱεροῦ τε πόλοιο
 εἶτα δ' ὑπερθε νεβρῆς χρύσειον ζωστήρα βαλέσθαι.
 παμφανόωντα, πέριξ στέρνων φορέειν, μέγα σῆμα,
 εὐθὺς ὅτ' ἐκ περάτων γαίης φαέθων ἀνορούων
 χρυσεαῖς ἀκτῖσι βάλλῃ ῥόον ὠκεανοῖο
 αὐγὴ δ' ἄσπετος ἦ, ἀνὰ δὲ δρόσῳ ἀμφιμιγεῖσα
 μαρμαίρη δίνησιν ἐλισσομένη κατὰ κύκλον,
 πρόσθε θεοῦ· ζωστήρ δ' ἄρ' ὑπὸ στέρνων ἀμετρήτων
 φαίνεται ὠκεανοῦ κύκλος, μέγα θαῦμα ἰδέσθαι⁴⁵.

Ὁ Μακρόβιος ἀναφέρει μακρὰ χωρία Ὀρφικῶν ὕμνων, ποὺ τοὺς ἀπο-
 δίδει στὸν ἴδιο τὸν Ὀρφέα. Δανεῖζεται ἐρμηνεῖες ἀπὸ τὸν νεοπυθαγό-
 ρειο Ἀλέξανδρο Πολυίστορα καὶ ἀπὸ τὸν Κορνήλιο Λαβεῶνα καὶ δίνει
 μιὰ ἐρμηνεῖα σκοτεινὴ τοῦ χρησμοῦ τοῦ Κλάρου. Ἡ ἀξία τῶν συλλογι-
 σμῶν αὐτῶν ποὺ στηρίζονται στὴν ἀλληγορία καὶ σὲ προσωπικὲς ἐρμη-
 νεῖες δὲν εἶναι ἀρκετὰ σταθερὴ, ἀλλὰ ὁ Μακρόβιος ἐκφράζει τὴ σκέψη
 μιᾶς ὁμάδας Ρωμαίων, ποὺ προσπαθοῦν νὰ διασώσουν τὸν ἀρχαῖο πολυθεϊ-
 σμὸ καὶ γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἱστορίας τῆς θρησκείας, πρέπει νὰ
 ἀποδώσουμε σπουδαιότητα στὶς ιδέες καὶ στὶς δοξασίες του⁴⁶.

45. Macrobius, Sat. XVIII, 22.

46. Bruhl, ὁπ. σ. 263.

Ὁ Boulanger λέει ὅτι ὁ θρησκευτικὸς Ὀρφισμὸς δὲν ἦταν γνωστὸς στὴ Ρώμη. Ἀντίθετα οἱ Ρωμαῖοι γνώρισαν τὴν Πυθαγόρεια καὶ τὴ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία, τὴν ὁποία μετονόμασαν σὲ Ὀρφικὴ. Τὸ ὅτι γνώριζαν οὐσιώδη δόγματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ὀρφισμοῦ ὀφείλεται στὴ βαθεῖα πρακτικὴ τοῦ Πυθαγορισμοῦ στὴ φιλοσοφικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἰδέα. Συνεχίζοντας ὁ Boulanger λέει ὅτι, γιὰ νὰ ἀναγνωρίσουμε στὴ Λατινικὴ φιλολογία Ὀρφικὰ ποιήματα πρέπει νὰ φτάσουμε στὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Μακρόβιος συγγράφει τὰ Σατουρνάλια, δηλαδὴ στὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. Ἡ συχνὴ μνεῖα ἑνὸς Ὀρφικοῦ ποιήματος μᾶς δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς φιλολογίας εἶχε μεγάλη ἀπὴρηση στὸν κύκλο τῶν εἰδωλολατρῶν ποὺ ἔκαναν θρησκεία τοὺς τὸν νεοπλατωνισμό. Ὁ παραπάνω Ὀρφικὸς ὕμνος δὲν θάτανε γνωστὸς, ἂν δὲν εἶχε παραδοθεῖ ἀπὸ τὸ Μακρόβιο διὰ μέσου τοῦ Λαβεῶνα. Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι βέβαιο εἶναι ὅτι ἀνήκει στὴν πιὸ πρόσφατὴ θεολογικὴ θεωρία ποὺ ἐπικαλεῖται τὸν Ὀρφέα.

Ἡ διδασκαλία αὐτὴ στηρίζεται στὸ ἡλιακὸ μονοθεῖσμό, τὸ ριζικὸ συγκρητισμό, ποὺ συγχέει ὅλους τοὺς θεοὺς τῆς εἰδωλολατρίας μὲ τὸν ἥλιο. Ὁ Jean Bayet⁴⁸ ἀναφέρει ὅτι ὁ Διόνυσος προσαρμόστηκε στὶς φιλοδοξίες τοῦ μονοθεῖσμοῦ οἱ νεοπλατωνικοὶ τὸν συγχέουν μὲ τὸν Ἀπόλλωνα, δηλ. μὲ τὸν ἥλιο. Τὸ πλῆθος τῶν ὀνομάτων του, τῶν σχέσεών του, τὸ ἀσυμβίβαστο τῶν παραδόσεων ποὺ πολλαπλασιάστηκαν, εὐνοοῦσαν ἐπίσης τὶς θεωρίες τῶν Ὀρφικῶν. Αὐτοὶ πίστευαν ὅτι ὁ Διόνυσος γεννήθηκε ἀπὸ τὴν Περσεφόνη, κόρη τῆς Δήμητρας, καὶ ὅτι βγῆκε ἀπὸ μιὰ διπλὴ αἰμομιξία τοῦ Δία, ἦταν μάλιστα ὁ δημιουργὸς τῆς ὑπάρξεως.

Τέλος ὁ Μακρόβιος ἐπικαλεῖται τοὺς στίχους τοῦ Βεργίλιου γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ταυτότητα τοῦ θεοῦ Liber μὲ τὸν ἥλιο.

Hinc et Vergilius sciens Liberum Patrem solem esse et Cererem Lunam, qui pariter fertilitatibus glebae et maturandis frugibus, vel nocturno temperamento vel diurno calore, moderantur, vestro ait, si munere tellus Chaoniam pingui glandem mutavit arista.

καὶ, τὸ ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι ὁ κύριος τῆς γονιμότητος τῆς γῆς:

*Saepe etiam steriles incendere profuit agros*⁴⁹

Οἱ Λατίνοι ποιητὲς τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου γνώριζαν τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους γιὰ τὸν Διόνυσο, καὶ τοὺς χρησιμοποίησαν στὰ ἔργα τους, ἀλλὰ περισσότερο δέχτηκαν τὴν ἐπίδραση τοῦ πνεύματος αὐτῶν τῶν μύθων. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἐβλεπαν τὸ Βάκχο, σὰν θεό, ποὺ μαζί μὲ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὶς μοῦσες τοὺς ἐνέπνεαν καὶ γι' αὐτὸ τὸν τιμοῦσαν ἰδιαίτερα.

Οἱ ποιητὲς ὅμως εἶναι Cultores Liberi, τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμε εἰδικούς. Ὁ Βεργίλιος, ὁ Ὁράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Κάτουλλος, ὁ

47. Boulanger, L'orphisme à Rome, 1937 σ.134 κ.κ.

48. Croyances et rite dans la Rome antique, Paris 1971 σ.243.

49. Sat. I, XVIII, 23, 24.

Τίβουλλος, ἐπανάλαβαν ποιητικά θέματα ἀγαπητὰ στοὺς Ἀλεξανδρινούς καὶ εἶναι δύσκολο νὰ διαχωρίσουμε τὸ φιλολογικὸ ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο.

‘Ο Βεργίλιος γνῶριζε τὶς δοξασίες τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν Πυθαγόρεια φιλοσοφία. Αἰσθάνθηκε ἀναμφίβολα τὴν ὠραιότητα τοῦ Διονυσιακοῦ μύθου καὶ γεύτηκε τὴ γοητεία τῶν βακχικῶν ἑορτῶν. ‘Ο Bacchus-Liber παρουσιάζεται στὰ Γεωργικά καὶ στὴν Αἰνείαδα μὲ πολλὰς μορφὰς καὶ διάφορες δικαιοδοσίες. ‘Ο Βάκχος θεωρεῖται καὶ τιμᾶται ἀπὸ τὸν ποιητὴ σὰν θεὸς τοῦ κρασιοῦ καὶ τῆς ἐξοχῆς. ‘Ο Liber μὲ τὴν Ceres εἶναι θεοὶ τῆς γεωργίας⁵⁰.

‘Ο στίχος: *Clarissima mundi lumina*, ποὺ ἀναφέρει ὁ Μακρόβιος, σχολιάζεται ἀπὸ τὸν Benoist⁵¹. Σύμφωνα μ’ αὐτὸν μερικοὶ ἐκδότες ποὺ στηρίζονται στὴ γνῶμη τοῦ Μακρόβιου, προτείνουν ἐδῶ νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ὁ Liber καὶ ἡ Ceres ταυτίζονται μὲ τὸν ἥλιο καὶ τὴ Σελήνη. Ἀλλὰ ἡ σύγχυση αὕτη, ὅπως ὁ Voss δίκαια σημειώνει, δὲν εἶχε θέση παρὰ μόνο σ’ ὀρισμένα μυστήρια, ἢ μᾶλλον εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ ποὺ παρακινήθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία μετὰ τὴν ἱδρυση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Δὲν εἶναι παράδοξο, λέει, νὰ ὑποστηρίξει ὁ Μακρόβιος τὴν ἐρμηνεία, ποὺ εὐνοοῦσε τὶς δοξασίες τῆς εἰδωλολατρίας τῆς ἐποχῆς του. Δὲν εἶναι δυνατό ὅμως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βεργίλιου ἢ ταύτιση αὕτη νὰ εἶναι τόσο δημῶδης ὥστε νὰ ἔχει τὸ κύρος ἢ ἐργασία αὕτη νὰ προορίζεται γιὰ ὅλες τὶς τάξεις τῶν ἀναγνωστῶν. Ἡ λατρεία τοῦ ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης ὑπῆρχε στοὺς ἀρχαίους Ἰταλικούς θεοὺς καὶ διαφέρει ἀπὸ τῶν Liber καὶ Ceres.

‘Ο Οὐάρρων⁵² ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὁ Βεργίλιος ἐπηρεάζεται σὲ πολλὰ σημεία, ἐπικαλεῖται τοὺς θεοὺς τῆς γεωργίας:

Primum... Jovem et Tellurem...

secundo Solem et Lunam... Liberum...

Ἐπομένως ὁ Βεργίλιος δὲν ἐννοεῖ τὸ θεὸ Liber, ὅταν μιλᾷ γιὰ τὸν ἥλιο στοὺς στίχους αὐτοὺς, ὅπως ὁ Μακρόβιος μαρτυρεῖ, ἀλλὰ τὸν ἥλιο, ποὺ λατρευόταν σὰν θεὸς ἀπὸ τὰ πολὺ παλιὰ χρόνια.

Σὰν συμπέρασμα μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ μαρτυρίες τοῦ Μακρόβιου ἐμφανίζουν ἀναμφισβήτητα τὴν ἰδεολογία τῆς ἐποχῆς του, ποὺ ἔτεινε νὰ διασώσει τὸν ἀρχαῖο πολυθεϊσμό. Ἄν καὶ ἔχουν μεγάλη ἀξία ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν, δὲν διαθέτουν ἱκανὰ πειστήρια γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ Liber μὲ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν ἥλιο.

50. G.I. 7, 2. 113, 455, 2. 275, A. 805, 3. 354, 7. 385, 405, II. 737, I. 215, G. 4. 103, 2. 380, 393, 4. 129, 2. 240, A. 8. 181, 7. 389.

51. Verg. Georg. Benoist. Paris 1867 σ. 101.

52. De Re Rustica I, 1, 5.